[119] Там же. — Ф. 1 — 4. — Спр. 349.
[120] Известия. — 1928. — 10 окт.; 1931 — 13 янв.
[121] ІМФЕ АН України. — Рукописні фонди. — Ф. 1 — 3. — Спр. 78. — Арк. 1.
[122] Бюлетень Етнографічної комісії ВУАН. — К., 1928. — № 10. — С. 5.
[123] ІМФЕ АН України. — Рукописні фонди. — Ф. 1 — 4. — Спр. 317. — Арк. 1 — 19.
[124] Етнографічний вісник. — К., 1930. — Кн. 9. — С. 1 — 2.
[125] ІМФЕ АН України. — Рукописні фонди. — Ф. 10. — Спр. 4202. — Арк. 35.
[126] Звідомлення УАН у Києві за 1927 рік. — К., 1928. — С. 21.
[127] Бюлетень Етнографічної комісії ВУАН. — К., 1928. — № 10. — С. 10.
[128] Звідомлення про діяльність Етнографічної комісії ВУАН за рік 1926 // Етнографічний вісник. — К., 1926. — Кн. 3. — С. 181.
[129] ЦНБ АН України. — Відділ рукописів. — Ф. XX. — Спр. 85 — Арк. 1 — 2.
[130] Там же. — Ф. 279. — Спр. 810. — Арк. 10.
[131] Глобус. — К., 1925. — № 6. — С. 127.
[132] ДАКО. — Ф. Р. 2412. — Оп. 2. — Спр. 16. — Арк. 74.
[133] Там же. — Арк. 72.
[134] Там же. — Арк. 12 — 12 зв.
[135] ЦНБ АН України. — Відділ рукописів. — Ф. X. — Спр. 2312.
[136] Там же. — Спр. 2316.

С.О.Єкельчик

ОХОРОНА ІСТОРИЧНИХ ПАМ'ЯТОК У ФРАНЦІЇ: СУЧАСНИЙ ЕТАП

Досвід охорони історичних пам'яток у Франції має велике значення для розвитку пам'яткознавства в Україні.

У Франції іще донедавна майже всі функції збереження, реставрації та використання історичних пам'яток зосереджувались в руках держави, державних установ. Більше того, держава тут була (і значною мірою залишається) власником більшості історичних пам'яток. У цьому полягає суттєва відмінність французького досвіду пам'яткознавства від інших розвинутих індустріальних

© С.О.Єкельчик, 1993

держав (практика пам'яткознавства США, наприклад, грунтується на абсолютно протилежних засадах).

Проте для України, що теж покладає турботу про пам'ятки історії на державні структури, французький досвід може бути досить цінним.

Як і більшість європейських країн, Франція прийняла основні закони, що регулюють охорону та використання історичних пам'яток, ще наприкінці XIX ст. (1887). До цього часу базовим у французькому законодавстві з цього питання залишається закон від 31 грудня 1913 р., щоправда, доповнений цілим рядом актів пізніших десятиліть (один із найсуттєвіших з них — "закон Мальро", або "право Мальро" (1962), названий за ім'ям його ініціатора — міністра культури і відомого письменника Андре Мальро)[1].

Франція — країна, в якій дуже багато історичних пам'яток, дотримується моделі комплексного регулювання охорони та реконструкції історико-культурної спадщини, рекомендованої ЮНЕСКО у 1976 р. Слід мати на увазі, що у Франції, як і взагалі в світовій практиці, термін "пам'ятка" стосується переважно нерухомих пам'яток, а всі пам'ятки історії і культури в нашому розумінні об'єднуються терміном "спадщина".

Відповідно до цієї моделі визначено національний центр, що зосереджує контроль над спадщиною. Це Міністерство культури та комунікацій Франції, зокрема кілька його управлінь та департаментів. Сьогодні під опікою Управління спадщини цього міністерства знаходиться близько 40 тис. пам'яток, стільки ж "історико-археологічних визначних місць", етнографічна спадщина, фотоархіви та ін. Під егідою цього управління відбувається масштабна комп'ютерна інвентаризація спадщини (це поняття увесь час розширюється). Зараз основна стратегія цього управління зводиться до того, щоб взяти на облік всю сукупність історико-культурної спадщини, виявляючи турботу насамперед про її найціннішу частину. Згідно з державним "Планом по спадщині" найближчим часом передбачається зосередитись на кількох пріоритетних напрямах, залучивши у сферу своєї уваги собори, парки, сади, археологічні пам'ятки[2].

У відповідності до згаданої моделі ЮНЕСКО, у Франції створена Національна каса (каталог) пам'яток та визначних місць, з 1970 р. діє Лабораторія по вивченню та охороні історичних пам'яток[3], органи кон-

тролю та реставрації на місцях (служба історичних пам'яток) підлягають безпосередньо управлінню Міністерства культури та комунікацій, що забезпечує їм сильну позицію та незалежність од місцевої влади.

Однак французькі аналітики далекі від оптимізму. Як констатує професор політичної економії в Сорбонні А.Мерсійон, протягом XX ст. завдання "управління художньою спадщиною, її збереження та репрезентації не завжди з ентузіазмом сприймались політичним керівництвом країни"[4]. Адже цілеспрямовані дослідження пам'яток історії та культури у Франції почали проводити лише в останнє десятиліття.

Переломним став 1986 р., коли Міністерство культури та комунікацій оголосило спадщину пріоритетною сферою діяльності. Був затверджений державний "План по спадщині", невдовзі доповнений законом-програмою на п'ять років (1988 — 1992), що гарантувало матеріальне забезпечення цієї програми. Водночас була заборонена поширена практика скасування прийнятих раніше рішень про фінансування конкретних програм по спадщині.

Але невдовзі стало очевидним, що тільки невідкладні консерваційні та реставраційні роботи вимагають щороку приблизно трьох мільярдів франків, у той час як держава виділяє лише третину цієї суми.

Але на сьогодні термінової реставрації потребують через шкідливий вплив навколишнього середовища 87 найбільших кафедральних соборів[5]. За підсумками глобального обстеження церковної архітектури, тільки 18% з 38138 будівель знаходяться під охороною, більше половини церков не діє, з них 40% — у поганому стані. Занедбано багато історичних парків та садів, більше 1000 археологічних та архітектурних пам'яток (у тому числі замки, монастирі), пам'ятки, розташовані у віддалених від туристських маршрутів місцях, практично "приречені на повільне вмирання"[6].

Незважаючи на діяльність Національної каси, деякі цінні пам'ятки досі не взято на облік. Окремі пам'ятки загальнонаціонального значення не викуплені державою. Так, найвизначніший ансамбль романського живопису у Франції — церква Сен-Савен на Гартампі — належить малонаселеній комуні, що неспроможна утримувати її у належному стані. З іншого боку, як зазначають французькі спеціалісти, деякі пам'ятки, що іс-

торично є власністю держави, не мають першорядної історичної та культурної цінності. Досі не проведено класифікації пам'яток за значимістю, що дозволило б вирішити проблеми фінансування раціональніше[7].

Президент фонду "Картьє" А.-Д.Перрен (фонд "Картьє" — один з небагатьох у Франції громадських фондів, що фінансують дослідницькі та реставраційні роботи) закликав до радикального перегляду взаємовідносин сфери культури та ділового світу, до всілякого сприяння меценатству, залучення капіталу великих фірм. Досі вони могли брати участь у реставрації та анімації історичних пам'яток, що не є власністю держави, лише придбавши їх. На думку Перрена, стосовно пам'яток, що є власністю держави, меценатство могло б втілитися в оренді або концесії під контролем державних органів та при умові податкових пільг. І хоча капіталовкладення в реставрацію навряд чи принесуть прибуток, їх цінність для фірм — у рекламі, широкій інформації про меценатські ініціативи.

Промислове меценатство — це і шлях до пробудження ринку сучасного мистецтва у Франції. У зв'язку із цим висувається пропозиція дозволити фірмам прикрашати свої приміщення витворами мистецтва (у Франції таким правом поки що користуються лише державні установи)[8].

У той же час висловлюються й сумніви, пов'язані з тим, що підприємці будуть мати на меті лише свої рекламні цілі[9]. Очевидною є необхідність суворого контролю за діяльністю меценатів. Поки що пропонується укласти картотеку вільних будівель, проводити конкурси на кращий проект анімації та репрезентації історичної пам'ятки. При цьому дуже важливо, щоб нове застосування пам'ятки не викликало у громадськості почуття неповаги до спадщини. Наприклад, коли було прийнято рішення відтворити у так званих Малих стайнях Версалю манеж для кінних змагань, це викликало незадоволення багатьох французів[10]. Після цього особливу увагу почали приділяти соціологічним опитам населення з приводу використання історичних пам'яток.

Взагалі постановка питання про партнерство держави та приватного капіталу по утриманню спадщини є для Франції явищем новим, таким, що вимагає певної ломки стереотипів. Адже традиційно у Франції найвизначніші історичні пам'ятки є власністю держави. Інші знаходяться у підпорядкуванні місцевих органів влади та комун,

але кошти на їх реставрацію здебільшого виділяє держава[11]. Навіть приватні особи — власники історичних пам'яток — звичайно користуються при реставрації державним кредитом.

За французьким законодавством усі пам'ятки, що є власністю держави (казни), мають бути включені до списку тих, що підлягають охороні держави. Однак, якщо пам'ятка, або земля, на якій вона розташована, не є власністю держави, для влючення її до реєстру охорони потрібна згода власника (департаменту, комуни, установи, фірми або приватної особи). У випадку незгоди власника це може бути здійснено лише декретом Державної ради. А примусовий викуп державою історичної або культурної пам'ятки можливий лише за спеціальним рішенням Кабінету міністрів за поданням міністра культури та комунікацій[12].

За французьким законодавством власті здійснювали контроль за використанням та реставрацією пам'яток, що є приватною власністю, у формі рекомендацій щодо методів реставрації пам'яток.

За законом Мальро 1962 р. межі державного контролю було розширено. Тепер держава здійснює не лише підготовку планів та проектів реконструкції приватних історичних будинків, а й надає систему кредитів для здійснення реконструкції і контролює її хід. До 1962 р. французьким законодавством передбачалось, що будівлю, яка не відповідала сучасним санітарним та пожежним нормам, зносили, навіть якщо вона знаходилась у межах охоронної зони. Тепер висувається вимога — привести будівлю у відповідність до цих норм. За законом охоронна зона не має вести до припинення у ній ділового та культурного життя, така зона обов'язково включається до муніципальних планів соціального та економічного розвитку[13].

До речі, у Франції межі кожної охоронної зони затверджуються спільним рішенням міністра культури та міністра внутрішніх справ після відповідних консультацій із спеціалістами та громадськістю. Після включення комплексу пам'яток до охоронної зони протягом двох років комунальна влада має виробити план охоронних та реноваційних заходів щодо всього комплексу. У цей період будь-які дії, що ведуть до зміни правового статусу, структури та зовнішнього вигляду будівель, мають одержати санкцію властей. Це правило, що обмежує права власників, мало на меті запобігти спе-

куляції пам'ятками історії та культури. Втім, в останні роки позиція уряду в цьому питанні значно змінилася. За законом від 5 січня 1988 р. пам'ятки історії та культури звільнялись від податку на перехід власності до іншої особи. Очевидно, мається на увазі полегшити перехід історичних пам'яток до більш заможних власників, що не потребуватимуть державних кредитів на реконструкцію[14].

Загалом у Франції кошти для реновації пам'яток історії та культури надходять з різних джерел. Це субсидії (найчастіше державні) або кредити, що надаються громадськими або приватними комерційними установами, банками на різних умовах. Закон Мальро 1962 р. дозволяє проявляти інвестиційну ініціативу в справі організації та проведення робіт, насамперед в охоронних зонах, за рахунок як державного, так і приватного капіталу. Популярними є також тимчасові колективи власників пам'яток, зацікавлені у максимальній самостійності, але підзвітні Товариству утримання міських територій. Останнім часом держава за допомогою кредитної політики намагається найбільше підтримувати проведення ремонтно-реноваційних робіт силами самих власників будинків.

За ініціативою Перрена в останні роки у Франції почали виникати меценатські асоціації, сформувалась Вища рада з меценатства, завдання якої — налагодити співробітництво держави та підприємців у різних культурних програмах. Показово, що коли наприкінці 80-х років постало питання про те, щоб просити допомоги в американських компаній на відновлення Тріумфальної арки, підприємці вирішили — впораємось самі[15].

Основні тенденції розвитку французького пам'яткознавства можна простежити за публікаціями у двох основних журналах — "Історичні монументи" та "Пізнання мистецтва".

В останні роки тривогу у Франції викликає зменшення кількості відвідувачів історико-архітектурних пам'яток та музеїв. Не випадково у "Плані по спадщині" підкреслювалось, що політика збереження пам'яток має сенс тільки разом із розвитком культурної комунікації — спілкування людей із історичним минулим країни. Для цього необхідно удосконалення інформації, поліпшення сервісу для відвідувачів, проведення регіональних туристичних компаній (на зразок оголошення "року замків Бургундії").

Значна увага приділяється також пам'яткам історії та культури в педагогічному процесі. В ряді департаментів організовано спеціальні курси занять у школах на тему "Спадщина", що проводяться місцевими науковими центрами (наприклад, центром досліджень давньої історії у Веркорі). Підсумки цікавого досвіду подані у статті А.Ріффо "Собор як педагогічний простір", присвяченій діяльності об'єднання "Творчість та дослідження" при соборі міста Манс (екскурсії, заняття з архітектури та мистецтва, залучення учнів до підготовки експозицій)[16].

Цікавий досвід накопичено також у галузі створення на базі історичних будівель центрів мистецтв, рекреаційних зон та ін. Основний напрям робіт у цій галузі — "оживити" спадщину і примусити її "працювати" на культуру.

Так, у Верхній Нормандії (департаменти Приморська Сена, Ер) вживаються заходи по охороні та реставрації пам'яток (наприклад, створення заповітних та пішохідних зон у Руані), і в той же час їх широко використовують установи культури та відпочинку.

Показовою є доля замку Шамп-де-Батай (Нормандія), пам'ятки архітектури XVII ст., сильно пошкодженої під час Великої Французької революції і знову — під час Другої світової війни. Реставрація його тривала з 1948 по 1982 р. Зараз замок використовується як культурний центр регіонального значення, де проводяться виставки та музичні вечори, а парк — як центр відпочинку під відкритим небом. У приміщенні замку "Товариство друзів Шамп-де-Батай" обладнало (на правах оренди) клуб, музичний салон, салон для бріджу, бібліотеку та ресторан. При цьому центральна частина замку відкрита для екскурсій[17].

Цікавим є французький досвід у галузі реконструкції та використання центрів історичних міст. Ще закон Мальро 1962 р. обмежував створення "районів-музеїв" для туристів на користь пристосування старих комплексів до завдань сучасного містобудування.

Починаючи з кінця 60-х — початку 70-х років у реконструкції історичних центрів французьких міст починає переважати тенденція до підвищення їх репрезентативності та суспільних функцій (тобто розміщення в них урядових та інших установ, центрів культури), до збереження зовнішнього вигляду житлових кварталів та залучення до району заможних жителів, людей мистецтва та ін.

В останні роки обов'язковою стає вимога повернути по можливості більшості будинків їх первісні функції (житло, магазин, театр, вокзал). Так, під час реконструкції історичного кварталу Ла Бастід в Бордо, що завершилась у 1989 р., вдалося повернути первісні функції абсолютно всім історичним будинкам[18]. Зараз обговорюється питання, як досягти такого ж результату під час наміченої реконструкції будівель паризького району на острові Сіте (де розташований, зокрема, собор Паризької богоматері)[19].

Частина культурно-історичної спадщини, представлена музейними колекціями, підпорядкована Управлінню музеїв Міністерства культури та комунікацій Франції.

Звичайно, реконструйовані наприкінці 80-х років великі музеї, насамперед музей д'Орсе та Великий Лувр є зразковими культурно-просвітницькими та науковими установами. Музей д'Орсе займає приміщення паризького вокзалу початку століття, має у своєму складі бібліотеки, аудіовізуальну майстерню, кінофонд, чайний салон. Тут діє соціокультурна служба, що аналізує інтереси публіки. Екскурсійне обслуговування ведеться п'ятьма мовами, є особливі програми для дітей молодшого віку, школярів, молоді[20].

Відкритий після реконструкції у 1989 р. Великий Лувр має у своєму складі внутрішні галереї для відпочинку, ресторан, кілька концертних залів[21].

Однак становище провінційних музеїв досить складне. Загалом у Франції близько 1200 музеїв, з яких лише 30 національних. Витрати ж різних муніципалітетів на утримання музеїв досить значні[22]. Водночас, за оцінками експертів, близько 30% картин із запасників французьких музеїв ще не ідентифіковано й навіть не інвентаризовано.

Для французьких спеціалістів та громадськості вже зараз очевидно, що рішення проблеми — в укрупненні музеїв, приватизації частини з них, переведенні деяких провінційних музеїв на роботу на громадських засадах.

Нарешті слід згадати і про підготовку кадрів у галузі охорони пам'яток історії і культури у Франції.

Ще в 1882 р. було засновано "Школу Лувра" — для підготовки хранителів музеїв. Згідно з декретом від 11 травня 1981 р. у цьому закладі викладають історію мистецтв та цивілізацій, що грунтується переважно на

вивченні матеріальних свідчень, а також навчають методам охорони, збереження та експонування культурної спадщини. Тут здійснюють початкову і подальшу підготовку студентів і слухачів, присуджують кваліфікаційні звання і видають дипломи на умовах, що визначаються постановою міністра культури, готують до роботи, що вимагає знань у галузі мистецтва, а також до виконання адміністративних функцій, що стосуються культурної спадщини[23].

З 1987 р. в особливий курс виділено підготовку інспекторів-стажистів Служби історичних пам'яток, хранителів-стажистів археологічних пам'яток та об'єктів і хранителів-стажистів Музеїв міста Парижа (назва асоціації).

До "Школи Лувра" приймають осіб з вищою освітою. При вступі вони складають письмові іспити з історії цивілізацій та з археології, мистецтва чи етнографії (за вибором). Усний екзамен включає питання з двох мов (сучасних або давніх, за вибором), одного з розділів музеєлогії (музеєзнавства) та з репродукцій музейних колекцій чи історичних пам'яток. Кандидати, що успішно пройшли іспити, зараховуються на 18-місячний курс.

У 1987 р. "Школа спадщини" прийняла перших 34 стажисти на 18-місячний курс навчання.

Вступний курс розраховано на три тижні. Слухачі вивчають три основні теми, що стосуються майбутньої професії. На заняттях слухачів знайомлять із структурою та функціями трьох адміністративних органів Міністерства культури та комунікацій Франції, Управління спадщиною, Дирекції Музеїв Франції та Відділу пластичних мистецтв. Вивчаються також питання про необхідність та важливість охорони і використання спадщини, організації її охорони у Франції.

Після цього починається перше п'ятимісячне стажування, звичайно, у місцевому органі по охороні спадщини (на посаді стажиста-інспектора) або у великому провінційному музеї (на посаді стажиста-хранителя).

Наступний учбовий курс продовжується шість місяців. Зважаючи на те, що всі слухачі є спеціалістами з різних галузей — археології, історії мистецтв та ін., було прийнято рішення прагнути максимальної професійної спеціалізації. У той же час зберігається спільна тенденція спрямованості занять, що окреслюється чотирма основними темами: спадщина і культура, управління

спадщиною, структура спадщини, її використання та збереження, спадщина і суспільство.

Форми занять різноманітні: це лекційні заняття за основною програмою, семінари, стажування з конкретних професійних напрямів (у науково-дослідній лабораторії Служби історичних пам'яток, службі реставрації при Дирекції Музеїв Франції, відділі графіки Лувру, науково-дослідній лабораторії Музеїв Франції та ін.). Для читання лекцій запрошуються також викладачі університетів, провідні архітектори, археологи, інспектори Служби історичних пам'яток, хранителі музеїв.

По закінченні шестимісячного курсу слухачів знову направляють на стажування, після чого вони на короткий час повертаються до Школи для підведення його підсумків. У процесі стажування вони місяць знаходяться при одному з адміністративних органів, що мають відношення до управління спадщиною (одне з управлінь міністерства, регіональне управління культури або Служба історичних пам'яток). Мета цього заходу — дати студентам можливість відчути специфіку адміністративного управління і менеджменту у галузі культури, познайомитись із адміністративним апаратом, з яким їм доведеться працювати у майбутньому.

Потім, після короткого підведення підсумків, їх знову направляють на тримісячне стажування до музею або регіональної Служби історичних пам'яток. Цього разу завдання учнів полягає у проведенні наукових чи соціологічних досліджень за обраною спеціалізацією: каталогізація, вивчення колекцій чи пам'яток, анімація пам'яток, видавнича справа, пропаганда туризму та ін.

По закінченні 18-місячного курсу, за умови успішного навчання та стажування, учні "Школи Спадщини" отримують кваліфікаційне свідоцтво, а ті, хто був направлений на стажування музеями Франції, — призначення хранителями в музеї другої категорії (слід мати на увазі, що у Франції керівні та провідні наукові посади в Службі історичних пам'яток, музеях та дослідницьких центрах займають особи з науковим ступенем, а не зі спеціальною пам'яткознавчою освітою).

Без сумніву, багато що з французького досвіду охорони та використання пам'яток історії та культури може стати корисним і для нас у питанні перебудови системи охорони пам'яток в Україні в умовах становлення ринкової економіки.

---

1 Богуславский М.М. Международная охрана культурных ценностей. — М., 1979. — С. 25.

2 *Кислов Н.* Как спасти собор? // Искусство. — 1990. — № 3. — С. 57.

3 *Maupeou C. de.* Laboratoire de recherche et praticiens dans le domaine des monuments historiques // Musees et collections publiques de France. — 1987. — Vol. 3. — № 176. — P. 49 — 50.

4 *Mercillon H.* Vers une politique des museesII Connaissance desarts. — 1987. — № 417. — P. 70.

5 Les cathedrales // Monuments historiques. — 1987. — № 153. — P. 122.

6 *Sodidio Ph.* La memoire des pierres // Connaissance des arts. — 1987. — № 423. — P. 5.

7 L'option patrimoine. — P. 58.

8 Enterprises mecenes... — P. 28 — 29.

9 Mecenat culturel // Connaissance des arts. — 1987. — № 425/6. — P. 7.

10 *Sodidio Ph.* La memoire des pierres. — P. 5.

11 Mecenat culturel. — P. 8.

12 *Богуславский М.М.* Международная охрана культурных ценностей. — С. 35 — 36.

13 Культура и искусство за рубежом: Музейное дело и охрана памятников /Экспресс-информация. — М., 1988. — № 3. — С. 2, 9.

14 Decrets, arretes, statuts, nominations // Musees et collections publiques de France. — 1988. — № 178. — P. 43 — 44.

15 *Кислов Н.* Как спасти собор? — С. 58.

16 *Riffaud A.* La cathedrale, un espace pedagogique // Monuments historiques. — 1987. — № 153. — P. 95 — 96.

17 *Gendreau G.* Restauration et gestion de chateaux // Monuments historiques. — 1989. — № 165. — P. 87 — 88.

18 *Mandraut G.* Bordeaux a la reconquete de la Bastide // Urbanisme. — 1989. — № 230. — P. 26 — 29.

19 *Bernard M.* Rehabilitation de la cite Notre-Dame de Paris. Archeologie eturbanisme. — P.: Inst. de France, Acad. des Beaux — Acts, 1985. — P. 1 — 19.

20 *Mercillon H.* Vers une politique des musees. — P. 71 — 72.

21 *Шлаен Б.* Большой Лувр — год первый // Знания — народу. — 1989. — № 12. — С. 40 — 42.

22 *Mercillon H.* Vers une politique des musees. — P. 73.

23 *Сент-Мари Ж.-П.* Школа Лувра — школа наследия // Ежеквартальный журнал ЮНЕСКО. — 1988. — № 156 (Т. 40. — № 1/2).